

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-70-76>

ORCID ID 0000-0002-1223-5881

Хом'яченко Світлана Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права Вінницького торговельно-

економічного інституту ДТЕУ

м. Вінниця, Україна

ІНСТИТУТ ШЛЮБУ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті розглядаються різні підходи до визначення поняття «шлюбу». Зазначено, що шлюб, як особливий вид взаємовідносин чоловіка та жінки, є важливим юридичним фактом, запорукою утворення сімейно-правових зав'язків, що встановлюють коло прав та обов'язків подружжя по відношенню один до одного. Досліджено проблему легалізації одностатевих шлюбів в Україні та інститут цивільного партнерства.

Ключові слова: сім'я, сімейний союз, статева рівність, шлюб, цивільне партнерство.

Annotation. The article considers different approaches to defining the concept of "marriage". It is noted that marriage, as a special type of relationship between a man and a woman, is an important legal fact, a guarantee for the formation of family-legal ties that establish the range of rights and obligations of spouses in relation to each other. The problem of legalization of same-sex relations in Ukraine and the institution of civil partnership are studied.

It was established that marriage is a complex institution, which, on the one hand, is under the influence of legal norms, and on the other - under the influence of moral, ethical, religious norms, as well as customs and traditions. This is precisely why this concept is absent in the legislation of many countries. In the modern society of global transformations, it makes no sense to try to impose the same vision of marriage and family on all people, therefore it is impossible to impose uniform ideas about marriage and family on all its members, therefore the main duty of the state is to refrain from excessive regulation of the sphere marital relations. The processes of democratization and the development of economic relations fill the structure of social relations and values with new meaning, which in turn give rise to a number of new phenomena and trends that, on the one hand, contradict the current legal order of Ukraine, and on the other hand, require the attention of the legislator and adequate legal regulation. In view of the international experience, the Ukrainian authorities should guarantee the adoption of appropriate legislation with the aim of introducing in Ukraine a registered family partnership of two people of any sex, like a traditional marriage, based on the examples of similar legislation in developed countries.

Keywords: family, family union, equality of the sexes, marriage, civil partnership.

Постановка проблеми. Нині у сучасному українському суспільстві все більше і більше виникають дискусії щодо інституту шлюбу, його ролі та значенні. Шлюб є природною реальністю, універсальним явищем, яке поширене в усіх людських суспільствах та культурах. Шлюб не може бути розглянутий лише як формальний союз між чоловіком і жінкою, але як динамічний процес, що включає емоційну, психологічну, економічну та правову складові. Шлюб також не може бути обмежений лише

на традиційну модель співжиття між чоловіком і жінкою, але повинен враховувати розмаїття сексуальних орієнтацій, культурних цінностей та особистих потреб людей. Шлюб є не тільки особистим вибором, але й соціальною вимогою, яка сприяє стабільності та гармонії суспільства.

Варто зазначити, що згідно із ч. 1 ст. 16 Загальної декларації прав людини 1948 р. чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Аналогічні норми закріплено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенції про укладення та визнання дійсності шлюбів 1978 р. та в інших конвенціях.

Положення міжнародних документів про вступ до шлюбу мають гарантувати захист індивідуальних прав чоловіків та жінок. Це включає захист від примусових або незаконних шлюбів, а також гарантії права на розірвання шлюбу у випадках, коли це необхідно для гарантування добробуту та безпеки сторін. Враховуючи міжнародні стандарти, Україна, навіть в умовах воєнного стану, має гарантувати право чоловіка та жінки на вступ до шлюбу згідно із зазначеними принципами. Це сприяє підтримці соціальної стабільності та захисту основних прав та свобод громадян.

Сьогодні ми є свідками глибоких змін і в законодавстві, і в теоретичному розумінні шлюбу. Дедалі більше з'являється міжрасових шлюбів, деякі держави офіційно визнали існування одностатевих союзів, які виборюють право на шанобливе ставлення до їхнього вибору і цілковиту юридичну рівність в офіційному регулюванні своїх стосунків.

Нині панує велике різноманіття форм шлюбу, які вимагають нового погляду на сутність і функції цього соціального інституту.

Усе це дає підстави стверджувати, що відбувається певна трансформація поняття інституту шлюбу в класичному його розумінні. У той же час держава нерозривно пов'язана із сім'єю та шлюбом, зміна кожного з елементів вказаної взаємодії призводить до кардинальних змін усєї системи. Тому саме держава має певні важелі впливу у врегулюванні вказаних соціальних та суспільних інститутів.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження шлюбно-сімейних відносин зробили такі науковці, як А.М.Белякова, Г.О.Блінова, В.І.Борисова, В.А.Ватрас, Т.В.Войтенко, К.М.Глиняна, В.С.Гопанчук, З.В.Ромовська, О.І.Сафончик, С.Я.Фурса, Ю.С.Червоний та інші.

Однак, незважаючи на усталений інтерес дослідників до проблем розвитку і трансформації інституту шлюбу у сучасному суспільстві, дане питання є недостатньо вивченим і потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є розкриття сутності інституту шлюбу на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Шлюбні відносини мають багатовікову історію і є невід'ємною частиною будь-якого суспільства, певною матеріальною, духовною, психологічною та ідеологічною складовою кожної держави. Протягом тисячоліть міцні сім'ї слугували фундаментальним інститутом для передачі майбутнім поколінням звичаїв, традицій і цінностей, які підтримують цивілізацію. Натомість шлюб – це значно більше, ніж договір між чоловіком і жінкою, що підтверджує їхню прихильність і передбачає взаємні зобов'язання. Можна сказати, що шлюб є життєво важливим інститутом для виховання дітей і навчання їх того, як стати відповідальними дорослими. Протягом століть держави світу визнавали потребу у шлюбі для гарантування соціальної стабільності та збереження життя. Незалежно від того,

чи відбувалися шлюби як релігійний обряд, чи як цивільна церемонія, майже в усіх культурах шлюб захищала і схвалювала держава, перш за все, щоб зберегти й зміцнити інститут, який відіграє ключову роль у вихованні дітей та навчанні їх моральних цінностей, що лежать в основі цивілізації.

Окрім того, шлюб є однією з підстав виникнення сім'ї та обумовлює її правовий статус, соціальну роль і функції. В той же час, сім'я, як соціальний інститут, гарантує стабільний розвиток громади, здійснює регулюючий вплив на багато процесів і явищ суспільного життя, виконує низку інших важливих функцій, що сприяють ефективному та повноцінному розвитку нашої спільноти. Проте, як зазначають окремі науковці останнім часом можна помітити, що ставлення до шлюбу та сім'ї у суспільстві й особливо в молодіжному середовищі стало більш спрощеним та легковажним. Окрім того, молоді люди приділяють більше уваги своїй освіті та вибору професії, тому що хочуть бути економічно незалежними. Як наслідок, однією з найпоширеніших форм відносин нині є фактичний шлюб, який не завжди ставить за мету народження та виховання дітей, а значить і не виконує основної функції сім'ї як повноцінного соціального інституту.

Таким чином, виявляється, що популярність фактичних шлюбних відносин у колі молоді призводить до низки проблем, що зумовлюють кризу інституту сім'ї та породжують демографічну нестабільність нашого суспільства.

Окрім того, 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України введено режим воєнного стану. Як зазначає Озель В. українська держава зіткнулась з вагомими труднощами, зумовленими необхідністю захищати територіальну цілісність, незалежність і державний суверенітет та водночас здійснювати ефективне гарантування прав людини [1, с.165]. Очевидно, за таких умов стабільність правопорядку є особливо важливою, й саме офіційний шлюб може виконувати роль регулятора сімейних відносин, гарантуючи правовий статус подружжя та права дітей. Звісно, в умовах воєнного стану підтримання соціальної стабільності та національної ідентичності може бути складним завданням. З огляду на це, шлюб зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану, може бути як символ та підтримка традиційних цінностей, єдності та спільності української нації.

Відповідно до частини 1 статті 21 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проте, підтримуючи спробу законодавця закріпити в Сімейному кодексі поняття шлюбу, варто зазначити, що дана стаття не розкриває в повному обсязі суті даного явища (шлюбу).

Окрім того, і у сучасній юридичній літературі немає єдиної позиції щодо поняття шлюбу як правової категорії. Зокрема, Л. Драгневич вважає, що шлюб це правова угода, різновид партнерства або ж добровільний союз між чоловіком і жінкою, заснований на взаємній згоді, почуттях любові, дружби, який юридично оформлений у державних органах з метою створення сім'ї, виховання дітей, внаслідок чого між подружжям встановлюються особливі шлюбні правовідносини [2, с. 41]. Г. О. Лозова зазначає, що шлюбом є добровільний, рівноправний, спрямований на створення сім'ї сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану і є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя [3, с.122]. У той же час, І.В. Жилінкова зазначає, що, шлюб – це багатогранне соціальне явище, яке має різноманітні аспекти свого прояву і може розглядатися з різних сторін. Розуміння сутності походження та визначення основних ознак

шлюбу здійснювалося протягом століть. За цей час склалися різні теорії шлюбу. Зокрема, шлюб розглядався як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, спеціальний статус особи тощо. У найбільш узагальнюючому розумінні шлюб – це родинний союз співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою. Однак, у юридичному сенсі таке визначення є неприйнятним. Йдеться про те, що шлюб породжує цілу низку правових наслідків, які мають важливе значення як для самих учасників шлюбних відносин, так і для інших осіб та суспільства в цілому [4, с.107]. Л. В. Липець пропонує розглядати шлюб як добровільний і рівноправний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органах РАЦС, який укладається довічно, але з правом подружжя розірвати його у будь-який момент, окрім випадків, встановлених законодавством. Шлюб символізує виникнення нової сім'ї, спрямований на настання певних наслідків суспільного та правового характеру і є підставою для виникнення у подружжя певного обсягу взаємних прав і обов'язків, встановлених Сімейним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами, а також шлюбним договором або іншими договорами, що укладені подружжям [5, с. 11–16]. На думку К.А. Казарян, шлюб – це юридичний стан, який виникає внаслідок реєстрації в передбаченому законом порядку відносин між чоловіком і жінкою, які досягли шлюбного віку, з метою створення сім'ї, на умовах добровільності, одношлюбності, за відсутності перешкоджаючих шлюбу обставин, і є підставою виникнення прав та обов'язків подружжя [6].

Аналізуючи дані дефініції, можна стверджувати, що кожен із зазначених авторів, пропонуючи визначення шлюбу, прагнув якнайповніше охопити всі сторони шлюбного союзу. Це призводить до деякої громіздкості визначень, але при цьому дає змогу якнайглибше розкрити сутність цього явища та виокремити ознаки шлюбу. Водночас шлюб є комплексним інститутом, який, з одного боку, перебуває під впливом норм права, а з іншого – під впливом моральних, етичних, релігійних норм, а також звичаїв і традицій. Власне тому в законодавстві багатьох країн відсутнє дане поняття. У сучасному суспільстві глобальних трансформацій немає сенсу намагатися нав'язати всім людям однакове бачення шлюбу та сім'ї, тому неможливе нав'язування всім його членам єдиних уявлень про шлюб та сім'ю, тому основний обов'язок держави, утриматися від надмірного регулювання сфери шлюбних відносин.

Вочевидь, в Сімейному кодексі доцільно конкретизувати юридичні ознаки та умови вступу до шлюбу враховуючи сучасні тенденції розвитку суспільства, прав людини та міжнародних стандартів. Так, необхідно переглянути мінімальний вік для одруження, запобігти шлюбом за примусом, забезпечити рівність прав та обов'язків подружжя, а також врахувати можливість укладення шлюбу між особами однієї статі.

Не було б зайвим акцентувати додаткову увагу на тому, що закон визнає лише шлюб, який зареєстрований у державному органі РАЦС. Якщо шлюб укладено будь-яким іншим способом, наприклад, відповідно до релігійних обрядів або на основі національних традицій, то держава не визнає такий шлюб, тому що він не породжує жодних юридичних наслідків. Таким чином закріплюючи обов'язковість надання шлюбу встановленої законом форми, а саме його реєстрації в органі державної реєстрації актів цивільного стану. У такий спосіб держава захищає і здійснює охорону майнових і особистих немайнових прав громадян, а також реалізує функцію контролю за дотриманням умов і порядку вступу до шлюбу, які закріплені законом. Потрібно зауважити, що 7 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову про «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану», цим документом внесено зміни у процес реєстрації шлюбу в умовах війни. Відтак можлива реєстрація шлюбу без особистої присутності нареченого (нареченої), реєстрація шлюбу

дозволяється у день подання відповідної заяви для військових ЗСУ, СБУ, ЗСР, ДПС, поліцейських, медиків.

Окрім того, у наведених визначеннях шлюб розглядається як сімейний союз жінки та чоловіка. З цього випливає, що суб'єктами шлюбно-сімейних відносин є лише чоловік і жінка, тобто особи протилежної статі. Проте у процесі демократизації суспільства у законодавстві низки європейських країн легітимізовано одностатеві шлюби, а в лютому 1994 року Європарламент прийняв резолюцію, у якій закликалося не чинити перепон гомосексуальним шлюбом з можливістю виховувати у такому шлюбі дітей. Водночас перший у світі законопроект про реєстроване партнерство було ухвалено в Данії у 1989 році, коли й було зареєстровано перший одностатевий шлюб [7, с.869].

Не можемо не звернути увагу і на те, що деякі держави, не дозволяючи укладати звичайні шлюби між особами однієї статі, запровадили для таких пар правову форму реєстрації подружніх відносин, альтернативну до звичайного шлюбу, зокрема: реєстроване партнерство, цивільний союз, домашнє партнерство, життєве партнерство тощо.

Нещодавно в українській правовій системі вчергове сталися деякі зміни, які можуть мати наслідки для майбутніх одностатевих шлюбів в Україні. Указом Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 24.03.21 р. № 119/2021 закріплено зобов'язання запровадити інститут зареєстрованого цивільного партнерства до грудня 2023 року. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну актуалізувало впровадження інституту реєстрованих партнерств. Наразі воно є нагальною потребою, зважаючи на постійну загрозу життю і здоров'ю людей через проведення бойових дій. Насамперед, це необхідно, щоб захистити права військових. Позаяк тисячі з них не можуть офіційно оформити свої стосунки, бо їхні партнери чи партнерки однієї з ними статі. І тому у випадках поранення, зникнення безвісти чи загибелі – їхні сім'ї та вони самі не мають достатнього юридичного захисту з боку держави. Також потребу у захисті мають і цивільні, життя яких перебуває під загрозою через постійні ракетні обстріли РФ [8].

13 березня 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 9103, який визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права й обов'язки реєстрованих партнерів тощо. Зазначений законопроект передбачає узаконення одностатевих шлюбів.

Одностатевий шлюб – стійкий союз людей однієї статі, укладений із метою спільного проживання і створення сім'ї та визнаний як шлюб в окремих країнах» [9]. Одностатеві шлюби мають своїх прихильників і противників, які намагаються довести свою точку зору за допомогою аргументів, фактів, емоцій та моральних норм. Одностатеві шлюби є складним і чутливим соціальним феноменом, який потребує об'єктивного та всебічного аналізу. Разом з тим, у різних країнах світу ставлення до одностатевих шлюбів варіюється від повної легалізації до кримінального переслідування. Дослідження показують, що заборона одностатевих шлюбів значною мірою впливає на погіршення психологічного стану гомосексуальних людей супроти гетеросексуальних. Одностатеві пари стикаються із дискримінацією, насильством, стигматизацією та соціальною ізоляцією через відсутність юридичного визнання та захисту їхнього союзу. На них не поширюються такі права, як успадкування, соціальне забезпечення, медична допомога, податкова пільга тощо. Вони також не можуть усиновлювати дітей або бути опікунами. Так, відповідно до ч. 3 ст. 211 Сімейного кодексу передбачено, що «усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі» – таким чином дана норма закріплює пряму дискримінацію проти одностатевих де-факто сімейних партнерів.

Звернення до Європейського Суду з прав людини щодо визнання одностатевих шлюбів є одним із способів захисту прав та свобод сексуальних меншин в країнах, де вони не мають належного визнання та захисту. Однак, цей процес не є простим та швидким, а потребує дотримання певних умов та процедур. Зокрема, у 2010 році Європейський суд з прав людини у справі «Schalk and Kopf v. Austria» визнав, що одностатеві пари підпадають під захист Статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та Статті 14 (заборона дискримінації) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10].

У 2015 році ЄСПЛ у справі «Oliari and Others v. Italy» постановив, що за відсутності шлюбу одностатеві пари, як заявники, були зацікавлені у тому, щоб мати змогу укласти різновид цивільно-правового союзу або зареєстрованого партнерства. Це буде найвідповіднішим способом, у який на них поширюється правове визнання їхніх стосунків і гарантії належного захисту – засадові права –, притаманні парі, яка перебуває у стабільних і відданих стосунках – без зайвих перешкод [11, с.51].

1 червня 2023 року ЄСПЛ ухвалив рішення у справі *Maumulakhin and Markiv v Ukraine* (application no. 75135/14). Суд визнав дискримінацію заявників за ознакою їхньої сексуальної орієнтації, позаяк це єдина причина у відмові одностатевим парам у правовому визнанні та захисті будь-якої форми супроти різностатевих пар. Відповідно, констатовано порушення Україною статті 14 у взаємозв'язку зі статтею 8 Конвенції [12].

Таким чином, Європейський Суд з прав людини визнав, що відмова у визнанні одностатевих шлюбів порушує право на приватне та сімейне життя, яке гарантується Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Суд також наголошує, що одностатеві пари мають право на захист своїх інтересів та взаємних зобов'язань на рівні з гетеросексуальними парами. Суд зазначив, що держави-члени мають широкий простір для оцінки та регулювання цього питання, але не можуть ігнорувати потреби та бажання осіб, які вступають у одностатеві шлюби.

Поділяємо думку Марії Менджул про те, що євроінтеграційний напрям розвитку України не означає автоматичного обов'язку щодо надання одностатевим парам права на шлюб. Водночас у рамках відвернення дискримінації та позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Україна має гарантувати таким особам правову визначеність, яка можлива шляхом внесення змін до Цивільного Кодексу України і надання права на укладення договорів про цивільні партнерства особам однієї статі [13, с.67].

Таким чином, Україна як підписант Європейської конвенції зобов'язана поважати права одностатевих пар і надавати їм рівний доступ до інституту шлюбу або альтернативного інституту цивільного партнерства. Це б сприяло підвищенню авторитету України на міжнародній арені, поглибленню інтеграції з Європейським Союзом і поліпшенню іміджу України як демократичної і толерантної країни.

Висновки. Враховуючи викладене, можна дійти висновків, що процеси демократизації і розвиток економічних відносин наповнюють новим змістом структуру суспільних відносин і цінностей, які своєю чергою породжують низку нових явищ та тенденцій, що, з одного боку, суперечать чинному правопорядку України, а з іншого – вимагають уваги законодавця й адекватного правового регулювання. З огляду на міжнародний досвід українська влада має гарантувати ухвалення відповідного законодавства з метою запровадження в Україні реєстрованого сімейного партнерства двох людей будь-якої статі, на кшталт традиційного шлюбу, за прикладами аналогічного законодавства розвинених країн. Як підсумок важливо

зазначити, що наша країна прагне до досягнення прийняттого балансу прав і свобод людини, розвитку демократичного суспільства і тісної взаємодії з міжнародним співтовариством при збереженні морально-етичних засад, що склалися, і традиційних цінностей, які формують інститут шлюбу в сімейному праві України.

Література:

1. Озель В. І. Основний закон – гарантія прав і свобод людини в умовах війни. № 2(12) (2022): DICTUM FACTUM. С.164-168. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/243>
2. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно- сімейних відносин в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2002. №1. С. 40 – 42.
3. Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу. Університетські наукові записки. 2006. №1. С. 119 – 122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_1_20.
4. Жилінкова І. Сучасні підходи до визначення правової природи шлюбу. Вісник академії правових наук. 2007. № 3. С. 107 –116. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-napnu-3-2007r>.
5. Липець Л. В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором: дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. НАНУ Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. : 2009. 223 с.
6. Казарян К.А. Правове визначення поняття шлюбу. часопис з юридичних наук. 2015. №2014. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/issue/view/187>.
7. Данилова І.О. Визнання одностатевих шлюбів в Україні: бути чи не бути? «Young Scientist». № 11 (51). November, 2017. С.868-871. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_11_212.
8. Мамченко Н. До Верховної Ради внесли законопроект про реєстровані партнерства для різностатевих і одностатевих пар 14 березня 2023. <https://sud.ua/uk/news/publication/264521-v-verkhovnuyu-radu-vnesli-zakonoproekt-o-registriruemyykh-partnerstvakh-dlya-raznopolykh-i-odnopolykh-par>.
9. Юніна М. П., Настич Т. М. Проблемні питання інституту шлюбу в сучасному сімейному праві України. Порівняльно-аналітичне право, (1), 126-129. <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analichne-pravo-1-2018-1.pdf#page=126>.
10. Інформаційний бюлетень про практику Суду № 131.Справа 30141/04. Schalk and Kopf v. Austria. <https://hudoc.echr.coe.int>.
11. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_8_UKR.
12. The European Court of Human Rights .Fifth section case of Maymulakhin and Markiv v. Ukraine (Application no. 75135/14) <https://hudoc.echr.coe.int>.
13. Менджул М. Право одностатевих пар на правове визнання їх союзів: еволюція позиції еспл та наслідки для України. Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 127 с.